

A VÉRENGZÉS

A likvidálás ellenzőjét is likvidálják

NEM áll rendelkezésre olyan korabeli dokumentum, amelyből a felszabadulásnak mondott esemény utáni torontálvásárhelyi vérengzés történetét részleteiben, okmányokkal alátámasztva ismertethetnénk. Legalábbis nincsen róla korabeli leírás, csupán egy-egy eseményről van valami. Nagy valószínűséggel állítható azonban, hogy a visszaemlékezők pontosan, mindenképpen hihetően, esetenként apró részletekre kiterjedően elmondták, hogyan zajlott le, különösen elmondható ez a püspök lelkész kivégzéséről. A szórványosan és véletlenül előbukkanó dokumentumok a nyilatkozók állítását alátámasztják.

A fellelt tanúk egy része nyilatkozásuk idején, tehát jó fél évszázaddal a történetek után sem mer a nyilvánosság előtt szerepelni állításával. Ez érthető azok ismeretében, amit az akkori és az azt követő fél évszázadon át tartó titói korszakról tudunk.

Az egyik leghitelesebb nyilatkozó a negyvenöt őszén lelőtt kommunista párttitkár fia, az azóta már elhunyt, fentebb idézett Németh Gyula volt. Neki több oka volt rá, hogy némi fenntartással ugyan, de vállalja a nyilvánosságot. Az egyik az a pusztán tény, hogy a faluért és a torontálvásárhelyiekért aggódó édesapja szintén az őszinte és tisztességes, a magyarságát vállaló magatartásának lett az áldozata. A másik meg az, hogy Németh Gyula és egész családja csakugyan hálás volt nem csupán a mártír lelkésznek, aki a családot nagy nyomorában életmentő élelmiszer- és egyéb adományokkal segítette, hanem a falu egész népének, hiszen senki sem árulta el őket, senki sem tartotta azt, hogy ezeket a kommunistákat ki kell irtani. Németh Péter ugyanis úgy lett baloldalivá, hogy védte a nincstelenek érdekeit. Ilyenek pedig bőségesen voltak abban az időben, különösen az elnyomott ma-

gyar kisebbségek között. Nem véletlen ugyanis, hogy a nincstelen délvidéki magyarok között meglehetősen elterjedt akkoriban a jogegyenlőséget is hirdető kommunista eszme. Most nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogyan hagyta cserben a Párt ezeket a követőit a későbbi időben. A harmadik ok pedig az, hogy a börtönszigeten, és utána maga Németh Gyula is keservesen tanulta meg, milyen is a kommunizmus igazi arca. Íme néhány részlet a kilencvenes évek elején, a Fruška gora egyik lejtőjén álló házában tett nyilatkozatából. Előbb egy olyan, amely azt bizonyítja, hogy a falu lakossága a mindannyiukat fenyegető minden támadás ellen egymás mentésével a legveszélyesebb időkben is védekezett.³³

„1941-ben, a Szovjetunió megtámadása után letartóztatták Márton Pált és Andorka Sándort – a Magyar Tanácsköztársaság idején, Szegeden szerepelt ez utóbbi –, a debelyacsaiak kezességét vállaltak értük, és így szabadon engedték őket. A mi házunk akkoriban kommunisták és más illegálisok átjáróháza volt. Abban az időben Becskereken magánúton diákoskodtam. Megtörtént, hogy amikor hazamentem, nem volt mit felvennem, mert a ruhámat valamelyik illegálisban élő személynek kellett odaadni.

(...)

Negyvennégyben apámat letartóztatták, de a börtönből kiadták egy cipézműhelybe dolgozni [Nagybecskereken –M.M.], ott fejelte a csizmát a börtönparancsnokoknak, én odajártam hozzá találkozni vele, vinni hozzá a híreket. A főtéren már ott álltak a német Tigrisek, Módoson meg az oroszok, onnan lőtték ez utóbbiak Aradacot. Apám ekkor a zúrzavart kihasználva ledobta a kötényt, és hozzám szökött a tót templom felé eső szobámba (...) másnap a főtéren a nép már verte le a táblát a városházáról. (...) Mi gyalog elindultunk Debellácsra(...) délelőtt kilenc-tíz órára érteztünk meg. Ez október ötödikén és hatodikán történt. Édesanyám és 1922-beli Pista testvérem mesélték, hogy milyen sok a baj, az orosz katonák a nőket erőszakolják. A falu szélén volt egy hídalkatrész-lerakat, amit olasz katonák őriztek. A helybeli szerb telepések ezektől az öröktől elszedték a fegyvert és átvették a faluban a hatalmat. Egy-

³³ Idézetek A megtorlás napjai c. könyvből (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991, 349–353. o.)

szer valaki azzal a hírrel jött, hogy elvitték Gachal tiszteletest. Kovačičáról³⁴ jöttek érte OZNA-tisztek³⁵, és magukkal vitték.

A Vörös Hadsereggel érkezett a faluba egy Szasa nevű vezna, sovány, szőke suhanc. Ezt láttam egyszer a színpadon beszélni, véresen uszított a magyarok ellen. Tudtam róla, hogy meg akarta erőszakolni Debreceni Jánosnak, nekem jó ismerősömnek az édesanyját.

Apámnak szóltak, ő lefegyverezte és lecsukatta. Másnap a kovačičai oznások kiszabadították.

(...)

Még korábban, a felszabadulás napjaiban, az is megtörtént, hogy jött egy Crna Gora-i ember egy névsorral, és összeszedett a faluban hatvan magyar embert, hogy azok mind bűnösök. Apám odament, és megnézte, kik azok a bűnösök. Nem egyet a karjánál fogva vett ki a többi közül, hogy ez nem bűnös. De mind nem szedhette ki. Az embereket összeszedő tiszttel ebből kemény nézeteltérése támadt, amelynek során a fegyverek is előkerültek.

Bementek a községházára, annak a bejárata fölötti lépcsőn erősen dulakodtak már, aminek során apám úgy meglökte a tisztet, hogy az legurult. Végül is azt a hatvanas csoportot nem vitték el, de az apám később áldozatul esett. Ez a dulakodás abban az időben történt, amikor Ürményházán készítették a helyet, hogy a bánáti magyarokat mind oda viszik gyűjtőtáborba. Amikor apám erről tudomást szerzett, azt mondta, ha viszik a többi magyart, akkor mi is megyünk. Nyomban elutazott Belgrádba, beszélt Moša Pijadéval és Rankovičtyal³⁶, s később a táborszervezést lefűjták.³⁷

Mi, mozgalmisták³⁸, tudtuk, mit köszönhetünk másoknak, például Gachal tiszteletesnek. Hogy mi, nyilvántartott mozgalmisták, megmaradtunk, azt legfőképpen neki köszönhattük. Benne volt a

³⁴ Antalfalva.

³⁵ OZNA – Odeljenje za zaštitu naroda. Népvédelmi osztály. A titói titkosrendőrségek egyike, a délvidéki vérengzésért leginkább felelős fegyveres szolgálat.

³⁶ Mindketten Tito legodaadóbb hívei és első számú munkatársai. Pijade nevéhez fűződik az új állam szervezése, Ranković pedig a belügy teljhatalmú megbízottja volt.

³⁷ Az említett Ürményháza táborra alakítási szándékát más forrásból is megerősíthetjük. Dr. Horváth József írt róla a Rémuralom a Délvidéken c. kötet 85–94. oldalain.

³⁸ A nyilatkozó természetesen a baloldali mozgalmistákat érti.

keze abban, hogy negyvenegy után mindannyiunkért kezeskedett a falu.”

A torontálvásárhelyi események néhány héttel megelőzték azt, ami november elseje táján vált jellemzővé a bácskai oldalon. A véres, általános és tömeges megtorlás. Elképzelhető, hogy Németh Péter kemény kiállása valamiképpen befolyásolta a történeteket, hogy a felső vezetés általában nem merte vállalni a nyílt magyarírtást. Ez alól csak néhány kivételről tudunk, mint például ami Csurogon, Zsablyán és Mozsorban történt.³⁹

A partizánok október negyedikén érkeztek meg a faluba, amely egy ideig még viszonylag bajmentesen viselte a felszabaddítók jelenlétét. Gachal püspök végezte a lelkészi munkát, nem utalt különösebb jel arra, hogy személyes oka lenne félténie az életét. Egyébként is megedződött ő már, a volt tábori pap szagolt már lőporfüstöt, látott már hullahegyeket. A néhány hetes eltéréssel likvidáltak is hasonlóképpen viselkedtek, nyugodtan néztek a jövőbe. Nem feltételezték, hogy a kommunisták által fennhangon hirdetett elv, a népek közötti testvériség és egyenlőség pusztá propaganda, a háttérben a kommunista rezsim kiépítése mellett a vidék szláv jellegének az erősítése áll, ahogyan azt Ivan Rukavina, a katonai közigazgatás parancsnoka is megfogalmazta.

November 12-én, vasárnap, a lelkész még bejegyezte a halottak anyakönyvébe, hogy eltemette Joó Lajos 17 éves legényt, halálokként szívgyengésséget jelölve meg. A két hét múlva, november 27-én végzett bejegyzés azonban már azt tanúsítja, hogy Vitkay Gyula kántor temette el az újabb halottat, Kovács Ferenc 60 éves lakost. A püspök tehát ekkor már nem volt meg. Ez az a két keltezés, amelyek között lezajlott a püspök likvidálása.

A faluban uralkodó hangulatról, a különböző, esetenként alantas érzelmektől fűtött helybeliek magatartásáról is nyilatkozott Németh Péter fia. A dologban az a csodálatos, hogy amíg a Gachal által is buzgón támogatott és formált szellemiség domi-

³⁹ A három helységben mintegy ötezer magyar lakos élt. Közülük mintegy ezret kivégeztek. Meglehetősen pontosan ismerjük őket név szerint. A maradékot táborba hajtották, háborús bűnössé nyilvánították, ennek következtében minden vagyonuktól megfosztották, egyben örök időkre kitiltották őket lakóhelyükről.

nált a faluban, addig a szélsőségesek akarata nem juthatott kifejezésre. Elnyomta az egészséges közhangulat. Tito fegyvereseinek a megérkezése, a „felszabadulás” a gonosz szellem feltámadásával járt együtt. Lássuk, erről mit nyilatkozott Németh Gyula:

„Debelyacsának volt egy nevezetes gyógyszerész családja, a Joanovich. Nagyszerb érzelmű embernek ismerték [A családfőt. – M. M.], akinek a családja azonban furcsa módon formálódott. Három fiuk volt. Emilnek magyar lány lett a felesége, ő maga is magyarrá lett, itthon úgy köszönt: Szebb jövőt⁴⁰! Feleségével Temerinbe költözködött. Saci szerb lett, a köszönése: Dobro jutro! Guszki köszönése: Heil Hitler! A gyógyszerész nagyszerb létére úgy összevitatkozott a még nagyobb szerb Vilovski iskolaigazgatóval, hogy pisztollyal mentek egymásra. Ő találta föl a Natalia néven árusított krémet, a háború után is gyártotta, mert engedélye volt rá, s az engedélyt azért kapta meg, mert ezt a krémet Tito is használta. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően Guszki az ötvenes években útlevelet kapott Amerikába, hogy ott részt vegyen egy tanulmányúton. Annak ellenére, hogy itthon már nő volt – felesége Glumac lány –, ő ott maradt, s ott kinn magyarrá lett. A debelyacsaiak úgy tudják, hogy azt, ami itt történt, elsősorban Saci tette, vagy legalábbis az ő keze benne volt. A saját testvérét, Emilt is bezáratta. A Joanovichokban egyébként egy csepp magyar vér sem folyt, apjuk szerb volt, anyjuk román.” [Florescu Emilia. – M. M.]

Egy névtelen⁴¹ visszaemlékező, a lelkész közeli ismerőse és munkatársa az alábbiakat közölte a kilencvenes évek elején:

„Voltak itt nagy kommunisták, akik nagyon védték a tiszteletes urat. Elsősorban Németh Péter és Andorka Béla. Két-három nappal elhurcolása előtt találkoztam vele az utcán. A mándlija [Rövid posztókat. – M. M.] ki volt szakítva, de ő nem igazította meg, hanem úgy járt-kelt a faluban. Közölte, hogy egy orosz katonának megkérdezte tőle, hány óra. Ő elővette a zsebórát, megnézte, és megmondta, mire az orosz megragadta az órát, és kiszakította

⁴⁰ Valójában a nyilasok által használt és terjesztett köszönés, amire az volt a válasz: „Éljen Szálasi!”

⁴¹ A nyilatkozó akkor – A megtorlás napjai c. kötet anyagának 1990 nyarán folyt gyűjtése idején – még nem vállalta a nyilvánosságot e nyilatkozatával, most azonban engedelmeivel e helyen felfedjük, hogy ez a személy is a már említett Bakator János.

A községháza épülete. Udvarában szenvedett mártírhalt a falu nagylelkű lelkésze

mándlistul. Azt mondta, így fog maradni, hadd lássa mindenki. Mondtam neki:

– Tiszteletes úr, itt nem számíthat semmi jóra, rejtőzködjön el, vagy legjobb lenne, ha elmenekülne.

Azt válaszolta:

– A híveimet nem hagyhatom.

Nem sokkal később egy éjjel elvitték. Másnap vagy harmadnap az irodájából a könyveit egy szekérre dobálták, és a téglagyár gödreiben elégették. Itthon azt tudtuk róla, hogy az OZNA emberei Kovačicára vitték. Közülünk soha senki többet nem látta. A ruháját láttuk később egy kovačicai szerb emberen. A faluból abban az időben többeket is elvittek, köztük Hős Gyula kereskedőt, Tóth Sámuel jegyzőt, Molnár Ferenc üvegkereskedőt, Joó Bálintot, ez utóbbi ellen már bírósági eljárás folyt. A hozzánk érkező hírek szerint a tiszteletes urat agyonkínózták. Szókimondó ember volt, aktív, a Délvidéki Magyar Kultúrszövetségnek ő volt itt az elnöke. Kapcsolatot tartott külfölddel is. Az ő lányát vette feleségül Mohácsi Imre törökkanizsai gyógyszerész.”

Ez utóbbinak a lánya, az Újvidéken élő Farkas Lászlóné az alábbiakat közölte édesapjáról és nagyapjáról, Gachal püspökről. „A felszabadulás első napjaiban a helyi partizánok befogták édesapámat, Mohácsi Imrét. Mi Törökkanizsán éltünk, ő ott volt gyógyszerész. Elhurcolása után néhány nappal házkutatásra érkezett hozzánk néhány fegyveres katona. El is kezdték a kutatást, amikor a parancsnokuk meglátta apám irodájának a falán apósa, a nagypapa fényképét.

– Az ott ki? – kérdezte tőlünk. Mi mondtuk, hogy ki. Mindent el kellett róla mondani, hogy meggyőzzük, csakugyan édesanyám apjának a fényképe van a falon. Mindennek az lett a vége, hogy a parancsnok véget vetett a további házkutatásnak, apámat pedig kiengedte. Apám azzal jött ki, hogy az a tiszt azt mondta, akinek ilyen apósa van, az nem lehet ellenség. Apámnak nem is lett később sem semmi bántódása.”

Németh Péter fia befolyásos és tekintélyes fiatalember volt azokban a napokban, években – 1944 őszétől kezdve 1948-as letartóztatásáig –, elképzelhető, hogy mindent megtett annak érdekében, derüljön fény apja titokzatos meggyilkolásának minden részletére. Maga is tapasztalhatta, hogy az akkori hatalomtartók között azok domináltak, akik mindent megtettek, hogy az ügy homályban maradjon. Mint felső kapcsolatokkal rendelkező, beavatott helybeli, sok mindent másként élt át és látott, belülről szemlélte a gyilkos rendszer gazemberségeit, ezért érdemes e helyen is közölni, mit tapasztalt. Ezt nyilatkozta:

[Édesapja temetése után. – M. M.] „A sírtól elmentem Pancsovára a körzeti OZNA parancsnokához. Ott azt kérdezték tőlem, hogy ugye nekem van pisztolyom. Mondtam, hogy van.

– No, azt add le, nehogy valami butaságot csinálj. – Nagyon furcsállottam, hogy ezzel kezdi, és nem azzal, hogy a gyilkost elfogjuk. Nem szóltam, a pisztolyt leadtam, könnyen tettem, otthon volt másik kettő is ezer golyóval. (...)

Apám temetése után lejárt az egy hónap. Akkor elmentem Újvidékre, és kihallgatást kértem Lala Beljanskinál, Kosta Nađ⁴² helyet-

⁴² Résztint magyar származású horvát katonatiszt. A titói Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg több, szintén hadseregnek nevezett részre volt tagolva. Ő volt annak a parancsnoka, amelynek a székhelye akkor Újvidéken volt.

tesénél. Elküldött még három hónapi szabadságra, és azt mondta, hogy annak letelte után leszereltet. Ígéretét be is tartotta.

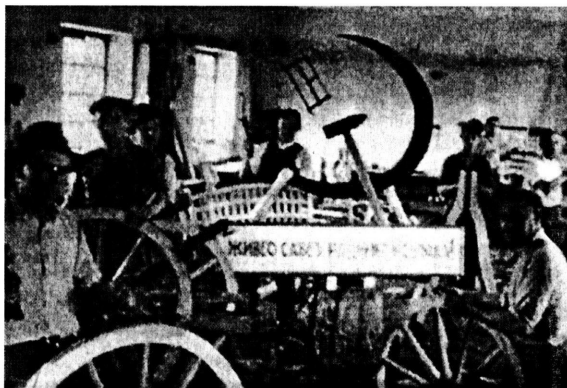
Még a németek idején volt itt egy német katona, aki beleszerelt egy Földesi Rozika nevű gazdag parasztlányba. A felszabaduláskor a katona nem menekült el, hanem jelentkezett a községházán. Agyonlőtték. Szegény Rozikát pedig sok orosz katona megerősöskolta. (...) Apám ezen fel volt háborodva, Rozikát hazaküldte. Nagyon hálás volt érte. Egyszer nekem azt mondta, menjek el hozzá, van egy nagyon jó könyve. (...) Megkérdeztem tőle, akar-e az apámon segíteni. Persze, hogy vállalta. Arra kértem, segítsen felkutatni a gyilkost. Nem sokkal később engem Újvidékre küldtek pártiskolába.

Hazalátogatván, anyám újságotla, hogy keresett Rozika. Elmentem hozzá, és közölte, hogy megvan a gyilkos. Ekkor tudtam meg tőle, hogy amikor korábban nála jártam, akkor kilesett egy ember. Ez Laki Mihály borbélymesternél volt alkalmazásban, a neve Cincar. Ez a segéd nagyon udvarolt volna Rozikának, egy alkalommal berúgott, és akkor bökte ki Rozika előtt, hogy ő lőtte le Németh Pétert. Én másnap telefonáltam az OZNA-ra. Tudomásul vették, de bizonyítékokat kértek tőlem. Én ettől kezdve rendszeresen odajártam a műhelybe borotváltatni magamat, hogy megnyerjem a bizalmát. Tudtam, hogy kivel van dolgom, ő is tudta, hogy az áldozata fiának a nyaka körül mozgatja a borotvát, de nem tudta rólam, hogy én mindent tudok. Nem volt mindegy.”

A történetből a nyilatkozó állítása szerint az derült ki, hogy a gyilkosságot titkos királypárti csetnik szervezet tagjai hajtották végre. Ami éppenséggel nem zárható ki, jellemző azonban, hogy az új, kommunista hatalom mennyire falazott a magyar nemzetiségű pártvezető gyilkosának. Nevezettet hosszú, sokáig halogatott büntetőeljárásban, Németh Gyula intervencióira, végül elítélték. A nyilatkozat így folytatódik:

„Nagyon érdekelt, hogy kik voltak Cincar segítőtársai. Egy alkalommal bedobtak hozzám az ablakunkon egy levelet, amiben az volt, hogy az apám gyilkosának a háza a Kolónián van, a házuk előtt egy száraz epefa áll. Ott lakott Slavko Stojković a szüleiével. Ettől kezdve nagyon figyeltem őt. Jelentkezett önkéntes munkára⁴³

⁴³ Abban az időben folyt az országban a háború okozta károk helyreállítása, amit újjáépítés néven hatalmas propagandával népszerűsített a rendszer. Az új-

Kissé életlen felvétel, de világos az üzenete: sarló és kalapács, a kommunizmus szimbóluma mindenütt. A kisiparosok műhelyében is. Valószínűleg felvonulásra kellett készülniük

a Száva menti csatorna építésére. Én gondoskodtam arról, hogy szép egyenruhát kapjon és jól el legyen látva. Amikor visszajött, behívtam az irodába, kitettem elébe a pisztolyt. Szemére hánytam, hogy én vele jól bántam, közben megtudtam róla, hogy ő az apám gyilkosainak egyike. Megtört, és bevallotta, hogy a náluk lakó Szasa, ez, aki az oroszokkal érkezett a faluba, és Cincar megfenyegették és kényszerítették. Hazaengedtem, a házuk elé két pártőrt állítottam, és nyomban telefonáltam Pancsovára az OZNA-ra, hogy megvan minden tettes, csak Szasa eltűnt, mire kiadták ellene a letartóztatási parancsot.

Cincar védőügyvédje is kiszedte védencéből, kik voltak a segítőtársak, és nekem megmondta, hogy könnyítsen védencén. Azonnal elrendelték, hogy a gyanúsítottakat vitessem Pancsovára. A bírósági tárgyalás lefolyt, nagy nehezen megszületett az elsőfokú ítélet. Cincart halálra ítélték, a pancsovai belügy főnöke felajánlotta, hogy én személyesen lelőhetem, végrehajthatom a hivatalos ítéletet. Erre mégsem vállalkoztam. Időközben bevonultam katonának, rendes

jáépítésre fiatalok tíz- és tízezreit toborozták önkéntes munkatáborokba, amelyek egyszersmind a kommunista ideológia népszerűsítésére is szolgáltak.

szolgálati időre. Ez idő alatt Cincar fellebbezett, és az ítéletet 20 évre módosították. Stojković főtárgyalásán megjelentem a védelem tanújaként, ő tizenkét évet kapott, de megígértem az édesanyjának, hogy segítek kihúzni a börtönből. Körülbelül másfél-két év után fölkeresett az anyja, hogy segítek neki a fiát kiszabadítani. Megírtam vele egy kegyelmi kérvényt, azt aláírtam én is meg Pista⁴⁴ is, és ennek alapján a gyereket csakugyan kiengedték. Azóta is tartjuk vele a kapcsolatot.”

A nyilatkozóval nem mérlegeltük, vajon ez, az édesapja szerb gyilkosainak felelősségre vonatása, mennyire befolyásolta az ő sorsát. Nevezetesen: ez az egész felelősségre vonatás kiváltott-e bizonyos szerb körökben olyan ellenszenvet iránta, hogy neki emiatt kellett megjárnia a poklok poklát, a börtönszigetet.

⁴⁴ Gyula testvére.